

Едуард Андрющенко

“ВАРТА РУХУ” ТА ЇЇ РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ В УКРАЇНІ У 1989–1991 рр.

Висвітлено історію “Варти Руху” – одного з перших українських націоналістичних формувань часів “перебудови”. Простежено еволюцію організації у вказаний період, схарактеризовано особливості “Варти Руху” порівняно з іншими організаціями того часу.

Ключові слова: “Варта Руху”, Народний Рух України, перебудова, націоналізм, парамілітарні організації.

Опозиційний рух, що сформувався в Україні за часів перебудови, був доволі масовим явищем та не мав єдиної чіткої ідеологічної платформи. Саме такий характер мала найвпливовіша українська демократична організація того часу – Народний Рух України за перебудову (згодом – просто Народний Рух України). До лав Руху входили люди з різними політичними поглядами та різним баченням майбутнього України. Поступово це призводить до того, що окремі осередки, які гуртувалися навколо певних ідей або лідерів, дистанціюються від Руху та загалом від демократичного табору (деякі з них пізніше перебуватимуть у жорсткій опозиції до колишніх однодумців). Одним із таких осередків були прибічники українського націоналізму (в класичному його трактуванні, а не в розумінні радянської влади, яка записувала в націоналісти майже всю опозицію у республіках). Зазвичай вони були радикальніше налаштовані та критикували демократів за нерішучість і компроміси з владою. У цей момент виникають перші (перші за часів перебудови, коли з’явилася можливість легальної та публічної діяльності) українські націоналістичні організації. Однією з них стала “Варта Руху”.

“Варта Руху” створювалась як підрозділ, що мав забезпечувати охорону заходів Львівської крайової організації Народного Руху України за перебудову. На такий крок “рухівців” підштовхнули заходи влади, спрямовані на протидію їхнім мирним акціям. Радянське керівництво вже не могло відкрито заборонити всі опозиційні організації, однак регулярно вдавалося до силових методів: або демократичні мітинги та пікети під різними приводами розганялися міліцією, або організовувалися напади “обурених громадян” на учасників цих акцій (як правило, при повному потуранні з боку правоохоронців). Після розгону ходи Руху у Львові в жовтні 1989 р. було остаточно ухвалено рішення про створення структури, яку було поійменовано “Львівський загін підтримки громадського порядку”.

Новостворену організацію офіційно очолив Валерій Шмідт. Водночас її неформальним лідером був молодий львівський активіст Юрій Криворучко. На цьому етапі керівництво “Львівського загону охорони громадського порядку” намагалося офіційно представити його як формування, подібне до Добровольчої народної дружини (перший статут загону був написаний на основі статуту ДНД). Однак це було зроблено радше прикриття для уникнення проблем із законом. Реальним головним завданням організації на цей момент була охорона заходів Руху.

Навесні 1990 року вказана структура отримала нову назву (“Варта Руху”). Її головою (офіційно назва посади звучала як “комендант”) став Юрій Криворучко.

Наприкінці 1990 року “Варта Руху” була зареєстрована. Статут організації відповідав усім вимогам радянського законодавства, однак не відображав реальних цілей та завдань “Варти”.

Формально “Варта Руху” була підрозділом Львівської крайової організації Руху, і керівництво “Варти”, відповідно, затверджувалося місцевим “рухівським” проводом та мало йому підпорядковуватися (Рух на Львівщині тоді очолював Любомир Сеник). Однак фактично “Варта Руху” поступово стає самостійним формуванням. “Ми (Рух та «Варта Руху». – Авт.) жили в паралельних світах. Вони не мали поняття, чим ми займаємося, ми не дуже цікавилися їхніми питаннями. Хоча вони й відчували, що в критичний момент на нас можна опертися”, – згадує з цього приводу один з активістів “Варти” [1].

Існувало чимало принципів відмінностей між Рухом та “Вартою”. Активісти “Варти Руху” зазвичай були радикальніше налаштовані. Вони відкидали ідею будь-яких компромісів з владою, а Україну бачили лише як незалежну державу. Члени “Варти” мали бути фізично та морально підготовленими до силової боротьби за незалежність. Крім того, на відміну від Руху, “Варта” мала чітку ідеологію – український націоналізм. Варто зауважити, що члени “Варти Руху” приділяли значно менше уваги ідеологічній підготовці та трактуванню теоретичного спадку класиків українського націоналізму, ніж представники більшості націоналістичних організацій, які виникли пізніше (це було цілком природно в тогочасних умовах).

Отже, "Варта Руху" була однією з перших націоналістичних організацій доби перебудови. Крім того, це була перша на той момент націоналістична структура, яка мала воєнізований (парамілітарний) характер. Історик та дисидент Валентин Мороз, який присвятив свій виступ на II з'їзді Руху саме "Варті", зокрема, зазначив: "То – перша реальна формація української самооборони. <...> Варта Руху – це перша реальна сила" [2].

Про парамілітарний характер "Варти Руху" свідчать цілі та завдання, що їх ставила перед собою організація. Члени "Варти" не бачили її роль лише у забезпеченні громадського порядку на акціях демократів. У разі збройного протистояння між радянським центром та прибічниками незалежності України "Варта Руху", згідно з планами її керівників, мала стати осередком силового спротиву.

Крім того, властивими для "Варти Руху" були такі ознаки воєнізованих формувань, як спеціальна підготовка кадрів, організаційна структура за військовим зразком та система звань, наявність уніформи.

У "Варті" були присутні окремі елементи військової підготовки, однак системного характеру вони не набули. Для потреб організації вдавалося діставати необхідний військовий інвентар – протигази, рації, детальні карти. Значна частина членів "Варти Руху" вже мала певні вміння та навички у цій сфері – це були передовсім офіцери, в тому числі з бойовим досвідом (війна в Афганістані). Чимало уваги приділялося і спортивним тренуванням. Один з лідерів "Варти" Ярослав Андрушків був відомим майстром східних бойових мистецтв, засновником перших у Західній Україні секцій карате, тому акцент робився саме на цей напрям.

Для "Варти Руху" були властиві ієрархічність та жорстка дисципліна (траплялися випадки виключення з організації за порушення дисципліни). У структурі організації існував центральний штаб, обласні та районні штаби (про особливості територіальної побудови – нижче). До складу кожного штабу входив його голова, а також три заступники, які очолювали організаційний, навчальний та господарський відділи відповідного рівня. Центральним штабом командував Юрій Криворучко, також до нього входили пан Мельник (голова організаційного відділу), Ярослав Андрушків (навчальний відділ) та Богдан Величко (очолював господарський відділ).

В організації використовувалися традиційні українські назви військових загонів (чота, рій і т. д.) та відповідні звання [3]. Найбільшими загонами у "Варті Руху" були сотні (вони формувалися за територіальним принципом, і їхній кількісний склад міг бути різним).

Як уніформу члени "Варти" використовували стандартний військовий камуфляж різних типів, хоча ним були забезпечені не всі. На деяких заходах також використовувався такий елемент символіки, як синьо-жовта пов'язка на руці.

"Варта Руху" не мала характеру всеукраїнської організації. Найпотужнішим був загін у Львівській області. Також доволі активні осередки вдалося розбудувати на Закарпатті, Волині та Хмельниччині. Були спроби поширення "Варти" на інші регіони (Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Вінницька області [4]), однак вони не увінчалися успіхом. У деяких областях місцеві "рухівці" скептично поставилися до спроб керівників "Варти" налагодити контакти, сприймаючи це як втручання львів'ян у їхні внутрішні справи. Тому влітку 1991 р. з'явився документ за підписом голови НРУ Івана Драча, адресований крайовим організаціям: "Прошу сприяти Юркові Криворучкові, він має досвід роботи з питань патріотичного виховання молоді і організаційної роботи з нею" [5]. Оскільки "Варта Руху" була зареєстрована лише на Львівщині як обласна організація, то інші дієві регіональні відділення офіційно мали статус "надрайонних".

У деяких областях України в цей період також виникали формування членів Руху, які мали намір охороняти заходи організації. Неофіційно на місцевому рівні ці об'єднання також називалися "Вартою Руху", однак офіційної реєстрації та постійного контакту з львівською організацією вони не мали [6].

Говорячи про кількість активістів "Варти Руху", її лідери вказують, що кандидатських анкет було отримано понад три тисячі [7]. Однак далеко не всі прибічники та потенційні активісти організації заповнювали анкети, тому реальна кількість могла бути більшою. Колишній керівник господарського відділу Львівської міської організації "Варти Руху" Антін Злотко згадує, що у "Варті" було "близько семи тисяч молодих бойових хлопців" [8]. Наймасовішою акцією організації було вшанування загиблих у битві під Берестечком улітку 1991 р. на Волині, коли зібралося близько 800–1000 її членів.

Для кращого розуміння методів діяльності "Варти Руху" згадаємо її найпомітніші акції.

Незважаючи на згадану самостійність "Варти" щодо Руху, вона успішно виконувала свою початкову функцію. Організація охороняла "рухівські" заходи як місцевого, так і центрального рівня. Наймасштабнішими серед них були опозиційна маніфестація в Києві 30 вересня 1990 р., а також II з'їзд Руху, що відбувся у столиці 28 жовтня того самого року.

Іншим напрямком діяльності були самостійні рейди "Варти". У 1990 р. такий рейд пройшов на Волині, наступного року – на Закарпатті. Члени організації йшли колоною через населені пункти, проводячи відповідну агітацію. Нерідко рейди супроводжувалися зняттям червоних прапорів, пошкодженням комуністичних пам'яток, а також сутичками з правоохоронними органами.

Також “Варта Руху” стала учасником та ініціатором патріотичних заходів, присвячених історичним подіям. Серед них насамперед можна згадати урочисте святкування 500-річчя Запорізького козацтва (м. Запоріжжя, літо 1990 р.), вшанування пам’яті козаків, які загинули у битві під Берестечком (Волинська область, літо 1991 р.), та низка акцій пам’яті воїнів УПА.

Організація не залишилася і осторонь процесу становлення та відродження українських церков. “Організація в рівній мірі ставиться з симпатіями до Української греко-католицької та Української автокефальної православної церков, допомагає в силу своїх можливостей їхній роботі”, – йшлося в одному зі звернень Юрія Криворучка [9]. Коли 28 жовтня 1990 р. українські націонал-патріотичні сили намагалися не допустити Патріарха Московського Олексія II до Софійського собору в Києві (що призвело до масових заворушень), “Варта Руху” взяла в цьому активну участь. Також “Варта” охороняла урочистості 30-31 березня 1991 року у Львові, присвячені поверненню до України Митрополита Івана Любачівського, за що командир організації отримав особисту подяку кардинала [10].

Чимало уваги “Варта Руху” приділяла міжнародній діяльності, а саме: налагодженню контактів з однодумцями та потенційними союзниками в інших радянських республіках. У червні 1990 р. Юрій Криворучко та Ярослав Андрушків відвідали прибалтійські республіки [11], а у серпні 1991 р. Юрій Криворучко та Валерій Шмідт здійснили робочу поїздку до Вірменії та Нагірного Карабаху (в Карабаському конфлікті “Варта” підтримала вірменську сторону) [12]. Українські делегати налагодили взаємини з тамтешніми націоналістичними та націонал-демократичними структурами, а також спробували домовитися про подальшу співпрацю, однак продовження ця ініціатива не мала.

Керівництво “Варти Руху” не розраховувало, що СРСР так швидко припинить своє існування, а незалежність України вдасться вибороти мирним шляхом, і тому готувалися до збройного протистояння із союзним центром. Здавалося, що після наростання опору системі центр почне “закручувати гайки”, що призведе до початку громадянської війни. Провід “Варти” вважав, що з початком цих процесів саме їхня організація має стати осередком спротиву (принаймні у Західній Україні). “Передбачалося, що одна частина членів організації в цей момент мала б закликати людей до акцій непокорі, інша частина – захопити деякі військові склади, дістати зброю. Таким чином ми б отримали низку озброєних загонів, які мали чинити опір”, – згадує Ярослав Андрушків [13].

Як відомо, спроба реакційних сил центру поновити контроль над процесами в Радянському Союзі (відома як Серпневий путч) була невдалою, тому і вдаватися до описаних вище дій уже не було потреби.

Останніми акціями “Варти Руху” стала участь у ліквідації Львівського обкому та місцевих райкомів Компартії 21-22 серпня 1991 року. Незабаром після цього організація де-факто припинила своє існування.

Майже від самого початку існування “Варти Руху” її очільники мали наміри побудови на основі організації повноцінної політичної партії. Реалізацію цієї ідеї вони розпочали восени 1991 р. 13 жовтня у Львові відбувся з’їзд нової політичної організації – Соціал-національної партії України (СНПУ). Значну частину членства нової партії склали колишні активісти “Варти Руху”. Головою СНПУ став Ярослав Андрушків (Юрій Криворучко також був співзасновником партії). Вже за часів незалежної України СНПУ стане помітним суб’єктом українського націоналістичного руху.

Далеко не всі представники “Варти” погодилися з таким кроком. Певна частина виступала за збереження старої організації і до складу СНПУ не ввійшла.

До 1995 р. СНПУ була незареєстрованою партією, тому офіційно її представники іноді використовували реєстраційні документи інших структур, у тому числі (на початкових етапах) – “Варти Руху”, яка ще деякий час формально продовжувала існувати.

У 2010 році історія “Варти Руху” несподівано стала предметом обговорень в українському інтернет-просторі. Відомий дослідник Тарас Кузьо у своєму блозі на сайті “Українська правда” опублікував матеріал під назвою “КДБ, СБУ та віртуальні «націоналісти»: Варта Руху-Соціал-національної партії України-Свобода” [14]. Аналізуючи матеріали з так званої “Папки 48” (матеріали щодо роботи КДБ з громадськими організаціями та у 1989-1991 рр.), автор акцентує увагу на особі з позивним “Волонтер”, який нібито був агентом КДБ та очолював “Варту Руху”. Посилаючись на власні невідомі джерела, Кузьо доходить висновку, що ця особа – нинішній лідер СНПУ (яка тепер відома під іншою назвою – ВО “Свобода”) Олег Тягнибок. Проте у вказаному матеріалі є чимало неправдивої інформації та хибного тлумачення фактів. Наприклад, згаданий “Волонтер” був не агентом КДБ, а лише особою, до якої ця організація виявила зацікавленість (він міг стати агентом, однак жодної інформації щодо цього немає); Дмитро Поїзд, на якого Кузьо вказує як на лідера “Варти” (начебто на цій посаді його змінив “Волонтер”), ніколи не був у лавах організації; крім того, до “Варти Руху” ніколи не належав Олег Тягнибок. Тому, на думку більшості експертів (зокрема, історика Володимира В’ятровича [15]), стаття Кузьо не заслуговує на довіру і має радше не дослідницьке, а політичне підґрунтя.

Отже, “Варта Руху” – перша українська націоналістична організація військово-спортивного характеру за часів перебування. Спочатку виконуючи функції охоронного загону для Львівської крайової організації Руху, “Варта” з часом еволюціонувала і почала ставити для себе більш глобальні завдання. Вона стала певним чинником політичного життя у Західній Україні, хоча

і перебільшувати її роль не варто. Стати політичним суб'єктом всеукраїнського рівня організації не дозволили об'єктивні обставини, в тому числі і брак часу. На другому році існування "Варта Руху" виконала свою історичну місію, і подальше її існування втратило актуальність. Водночас на основі організації було створено нову політичну партію. Вихідці з "Варти" пізніше проявили себе у багатьох сферах, у тому числі і громадсько-політичній. Крім того, у 1990-х роках виникло декілька нових націоналістичних організацій, подібних до "Варти Руху": Українська народна самооборона (УНСО) при Українській національній асамблеї (УНА), "Варта ДСУ", що входила в структуру партії "Державна самостійність України" (ДСУ), Громадська спортивно-патріотична організація "Тризуб" ім. Степана Бандери, яка спочатку виконувала роль "силового крила" для партії "Конгрес українських націоналістів". Крім того, СНПУ, що виникла на основі "Варти Руху", також створила під своєю егідою подібну організацію – Товариство сприяння Збройним силам та ВМФ "Патріот України".

Література

1. Інтерв'ю Е. Андрущенка з активістом "Варти Руху". м. Львів. 21.08.2012 р.
2. Мороз В. Більше плямистих хлопців... / В. Мороз // Анабазис / Anabasis (Toronto). — 1990. — Winter.
3. Варта Руху. Львівська крайова організація. Наказ № 31 // Приватний архів Ю. Криворучка.
4. Народний Рух України. Львівська крайова організація. Лист № 695 від 18 лютого 1991 р. // Приватний архів Ю. Криворучка.
5. Лист голови Народного Руху України І. Драча // Приватний архів Ю. Криворучка.
6. Інтерв'ю Е. Андрущенка з О. Єсіповим. м. Дніпропетровськ. 22.07.2012 р.
7. Інтерв'ю Е. Андрущенка з Юрієм Криворучком. м. Львів. 22.08.2012 р.
8. "Свободі" – 20 років. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/022702/>
9. Криворучко Ю. Раді директорів Фонду століття / Ю. Криворучко // Анабазис / Anabasis (Toronto). — 1990. — Winter.
10. Начальнику Варти "РУХу" пану Юрію Криворучко // Приватний архів Ю. Криворучка.
11. Звіт про перебування представників "Варти Руху" у країнах Балтії // Приватний архів Ю. Криворучка.
12. Звіт про перебування представників "Варти Руху" у Вірменії та зоні Карабаського конфлікту // Приватний архів Ю. Криворучка.
13. Інтерв'ю Е. Андрущенка з Я. Андрушківим. м. Львів. 22.08.2012 р.
14. Тарас Кузьо. КДБ, СБУ та віртуальні "націоналісти": Варта Руху-Соціал-національної партії України-Свобода. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.blogs.pravda.com.ua/authors/kuzyo/4cc857662e546/>
15. Володимир В'ятрович. Архіви КГБ намагаються зробити зброєю у політичній грі. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/columns/2010/10/29/1666/>

The article is dedicated to the "Warta Rukbu" – one of the first Ukrainian nationalist organizations since perestroika. The evolution of the organization during this period is traced. The features of "Warta Rukbu" in comparison with other organizations of this time are characterized.

Keywords: "Warta Rukbu", The People's Movement of Ukraine, perestroika, nationalism, paramilitary organizations.